

Ринок: прогноз і кон'юнктура

Пустовойт О.В., канд. екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА АНАЛІЗ

Запропоновано варіант вдосконалення методології оцінки динамічної результативності внутрішнього ринку національної економіки на основі критерію – мобільність виробничих ресурсів. Проаналізовано результативність внутрішнього ринку України протягом 1991–2006 рр., аргументується висновок, що рівень його розвитку є недостатнім для сталого зростання вітчизняної економіки у довгостроковій перспективі.

Сучасна методологія вивчення результативності внутрішнього ринку національної економіки поділяється за двома напрямками – дослідження результативності ринку з позиції порівняльної статистики та економічної динаміки.¹ Оцінка результативності внутрішнього ринку з позиції порівняльної статистики передбачає вивчення рівня цін та обсягів виробництва товарної продукції, тенденцію їх зміни порівняно з минулими періодами розвитку національної економіки. Для пошуку пояснень і передбачень майбутніх параметрів рівня цін та обсягів товарного виробництва використовується методологія, що вивчає динамічну результативність внутрішнього ринку. Ця методологія відкриває можливості для аналізу та моделювання процесу розвитку внутрішнього ринку від одного стану рівноваги до іншого.

Основні засади сучасної методології вивчення динамічної результативності внутрішнього ринку було розроблено у вигляді відомої парадигми "базові умови – структура ринку – поведінка – результативність". Вона сформована на основі моделей, запропонованих Едвардом С. Мейсоном (Гарвард) у 30-ті рр. минулого сторіччя та доопрацьованих багатьма науковими школами. При її розробці використано гіпотезу про наявність причинних зв'язків між структурою галузевого ринку та/або попитом, пропозицією на ринку і поведінкою на ньому виробників продукції щодо забезпечення потреб споживачів.

¹ При оцінці результативності ринку з позиції порівняльної статистики за мету ставиться визначення ефекту його функціонування у стані рівноваги, а з позиції економічної динаміки – передбачити тенденцію його розвитку від одного стану рівноваги до іншого під дією певних чинників.

Використовуючи цю методологію, Ф.Шерер та Д.Росс спробували кількісно оцінити динамічну результативність економіки США за допомогою критерію – ринкова влада². Вони виходили з того, що лише за умов досконалої конкуренції в економічній системі досягається найвищий рівень ефективності виробництва та розподілення ресурсів³. Національна економіка, галузеві ринки якої функціонують під дією ринкової влади одного чи групи товаровиробників, не здатна забезпечити ефективне розподілення ресурсів та задовольнити потреби споживачів настільки повно, наскільки це можливо в умовах досконалої конкуренції в галузях. Тому динамічна результативність внутрішнього ринку національної економіки повністю залежить від структури галузевих ринків і рівня ринкової влади на них.

Для оцінки рівня ринкової влади на внутрішньому ринку Ф.Шерер та Д.Росс використали показник – втрати добробуту суспільства через неефективний розподіл ресурсів в умовах монополії. Разом з тим, підсумовуючи результати свого дослідження, вчені-економісти відмовились оприлюднити величину цього показника і лише обмежились висновком – "... вигоди значно менші, ніж тягар, що накладає монопольна поведінка..." [1, с. 668]. Спроби інших вчених-економістів визначити втрати добробуту суспільства через неефективний розподіл ресурсів в умовах монополії також назвати вдалими не можна. Наприклад, результати американських економістів у цьому напрямку, що здійснювалися у другій половині минулого сторіччя, відрізнялися в десятки разів. Величина втрат добробуту суспільства від діяльності монопольних утворень на внутрішньому ринку США оцінювалася у діапазоні 0,1–7,0%, хоча окремі вчені найбільш реалістичною вважали 0,5–2,0% порівняно з ВВП [1, с. 656–659].

Значні розбіжності економістів у визначенні величини втрат добробуту суспільства через неефективний розподіл ресурсів в умовах монополії стало не єдиною перешкодою в наукових пошуках показників динамічної результативності внутрішнього ринку національної економіки. Наприклад, М.Шерер та Д.Росс так і не змогли кількісно оцінити запропоновані ними інші показники динамічної результативності економіки США, серед яких були – технічний прогрес, повна зайнятість і справедливий розподіл доходу тому, що не знайшли методичку розрахунку їх залежності від рівня влади монопольних

² Термін "ринкова влада" є ключовим у теорії галузевих ринкових структур. Його економічний зміст трактується як здатність виробника товару чи послуги встановлювати на них таку ціну на ринку, що перевищує граничні витрати виробництва додаткової одиниці продукції. Поняття "атомістична структура ринку", "атомістичність ринку" характеризує зворотну ситуацію на ринку, за якої на ньому діє велика кількість продавців, їх частка продажу продукції є наскільки малою, що її зміна не може вплинути на рівень цін на ринку.

³ Термін "ефективність розподілу ресурсів" використовується в теорії галузевих структур для того, щоб охарактеризувати реальний обсяг випуску продукції в національній економіці порівняно з оптимальним. Оптимальний обсяг виробництва досягається за умов рівності граничного доходу та граничних витрат. На ринку з досконалою конкуренцією він досягається, коли ціна на товар і граничні витрати на його виготовлення зрівнюються.

утворень на галузевих ринках. У зв'язку з цим в економічній науці питання про вдосконалення методології вивчення динамічної результативності внутрішнього ринку національної економіки залишається актуальним.

Здійснити спробу уточнити методологічні підходи до аналізу динамічної результативності внутрішнього ринку⁴ окремої національної економіки та провести їх апробацію на прикладі України є головною метою цієї статті.

Методологія оцінки динамічної результативності внутрішнього ринку на основі критерію – ринкова влада – передбачає, що в національній економіці під її дією відбувається перехід галузевих ринків від одного стану рівноваги до іншого. У межах цієї методології об'єктом дослідження є об'єктивні умови формування ринкової влади у суб'єктів господарювання. Основні серед них: кількість продавців і покупців, диференціація продукту, бар'єри для входу на ринок, структура затрат, вертикальна інтеграція, диверсифікація виробництва та ін. Різноманітні комбінації цих умов на галузевих ринках формують їх структуру, яка має домінуючий вплив на ринкову поведінку продавців і покупців (цінова політика, відкриті та таємні зговори між фірмами, продуктова та рекламна стратегія, інвестиції, тактика вирішення юридичних питань (наприклад, забезпечення патентних прав) тощо. Ефекти цієї поведінки, що відображають ступінь впливу ринкової влади на добробут суспільства, технічний прогрес, зайнятість населення і справедливість розподілу доходів серед суб'єктів ринку розглядалась як такі, що визначають динамічну результативність внутрішнього ринку.

Методологія вивчення динамічної результативності внутрішнього ринку національної економіки за допомогою критерію – ринкова влада – не є досконалою тому, що вона абсолютизує ефект зловживання товаровиробниками своїм домінуючим положенням на ринку. У той же час автори теорії галузевих структур чудово розуміли, що поведінка монополіста може характеризуватися і певними вигодами для суспільства у вигляді ефекту масштабу виробництва, більших фінансових можливостей щодо модернізації технологій на основі досягнень технічного прогресу тощо. Останній аргумент став основним у представників австрійської школи, очолюваної Й.Шумпетером, який дотримувався погляду, що концентрація виробництва та відповідно ринкової влади є об'єктивними умовами технологічного прогресу. Він писав, що у цьому відношенні досконала конкуренція не тільки неможлива, але і небажана, і не стане зразком ідеальної ефективності [2, с. 146, 153]. Відповідно до

⁴ Поняття "внутрішній ринок" широко використовується в економічній літературі, але не має загальноприйнятого однозначного визначення. У даній роботі внутрішній ринок розглядається як територіальне інституціональне утворення, що існує в межах державних кордонів окремої країни і регулюється її органами влади. За економічним змістом цей термін трактується як сфера товарного обігу окремої національної економіки, де за певного рівня цін відбувається розподіл обмежених виробничих ресурсів, інвестиційних, споживчих товарів і послуг відповідно до сукупного попиту суб'єктів-резидентів внутрішнього ринку.

його поглядів втрати суспільства від неефективного розміщення ресурсів під дією ринкової влади значно перекриваються вигодами від прискореного економічного зростання, що може бути забезпечено значними можливостями монопольних утворень у використанні досягнень технологічного прогресу. Зважаючи на ці протиріччя щодо оцінки ролі ринкової влади, Луїсом М.Б. Кабралем було запропоновано доповнити показники результативності ринку. Зокрема, поряд з показником ефективність розподілу ресурсів (на рівні галузі – алокативна ефективність, на рівні підприємства – виробнича ефективність) було використано показник динамічна ефективність⁵ [3, с. 39–41]. Разом з тим, автором не було розроблено методику його виміру.

Не зменшуючи практичну значимість та високу наукову цінність методології аналізу динамічної результативності внутрішнього ринку на основі критерію – ринкова влада, можна зробити висновок про доцільність її подальшого вдосконалення. Для цього розглянемо таку гіпотезу. Внутрішній ринок національної економіки складається з галузевих ринків товарів і послуг. Їх розвиток відбувається в умовах, що переважно відповідають моделі чистої конкуренції, чистої монополії, монополістичної конкуренції та олігополії. Різний рівень конкуренції на галузевих ринках дає підставу охарактеризувати внутрішній ринок національної економіки як такий, де існує недосконала конкуренція. Але ринкова влада не єдиний атрибут ринку з недосконалою конкуренцією⁶. Виникнення недосконалої конкуренції також пов'язано з неабсолютною мобільністю виробничих ресурсів⁷ на ринку. Вона залежить від наявних *природних, технологічних та інституційних обмежень* щодо використання ресурсів у процесі виробництва. Зокрема, природні обмеження пов'язані з наявними світовими та національними запасами фізичних обсягів ресурсів, технологічні – з неможливістю миттєвого збільшення обсягів їх використання у процесі виробництва товарів і послуг. Наприклад, неможливо миттєво виростити додатковий урожай, збільшити поголів'я худоби, побудувати підприємство чи розвідати та розробити природні копалини. Інституційні обмеження – виникають через деформацію ринкових механізмів, у тому числі через зловживання ринковою владою з боку підприємств, неповну інформованість учасників ринку, невважені дії органів влади щодо регулювання галузевих ринків, грошового обігу, здійснення податкової політики тощо. Природно, що через неабсолютну мобільність виробничих ресурсів товаро-

⁵ Луїс М.Б. Кабраль використовує термін "виробнича ефективність" для характеристики наближення фактичних витрат виробництва до самих низьких, що можуть бути досягнуті. Поняття X-неефективності, що означає втрати у виробництві та ефективності вибору виробничої технології є елементами загальної концепції виробничої ефективності. Динамічна ефективність, на думку автора, означає, що з часом товари і технології будуть вдосконалюватися.

⁶ До умов існування досконалої конкуренції відносять: атомістичність ринку, однорідність продукції; відсутність бар'єрів входу на ринок; абсолютна мобільність ресурсів.

⁷ Під мобільністю виробничих ресурсів розуміється швидкість їх розподілу між підприємствами та галузями відповідно до темпів зростання сукупного попиту на внутрішньому ринку.

виробники не здатні миттєво відреагувати на зміну попиту споживачів на внутрішньому ринку. Тому збільшення на ньому сукупного попиту не тільки стимулює виробництво, а і породжує зростання рівня цін та інфляційні втрати, що унеможливує 100% завантаження всіх доступних ресурсів [4, с. 15]. Зважаючи на це, економічний зміст динамічної результативності внутрішнього ринку можна трактувати як його здатність мобілізувати обмежені виробничі ресурси для задоволення зростаючого сукупного попиту.

Якщо динамічну результативність внутрішнього ринку розглядати як його здатність мобілізувати обмежені виробничі ресурси для задоволення зростаючого сукупного попиту, то об'єктом дослідження у цьому випадку стають чинники, що формують сукупний попит і сукупну пропозицію на ринку. Зокрема, серед нецінових чинників сукупного попиту – зміни у споживчих, інвестиційних, державних витратах; у витратах на чистий експорт. Серед нецінових чинників сукупної пропозиції – зміни у цінах на природні, трудові ресурси, фізичний капітал на внутрішньому ринку (внаслідок обмежених запасів чи обсягів виробництва, *ринкової влади*, зростання імпорتنих цін, ліпшого альтернативного використання ресурсів на зовнішніх ринках); зростання сукупної продуктивності природних, трудових ресурсів та фізичного капіталу; зміна правових норм, що мають вплив на собівартість продукції (податки з підприємств і субсидії, державне регулювання цін та обсягів виробництва).

Частково ці чинники в теорії галузевих структур розглядаються як базові, що мають прямий вплив на структуру галузевого ринку. На наш погляд, їх доцільно розглядати як такі, що мають прямий вплив на поведінку господарюючих суб'єктів на ринку та її результативність. Прикладів цього є більш ніж достатньо в функціонуванні кожної національної економіки. Зокрема, як правило, сільськогосподарський сектор є найбільш конкурентним на внутрішніх ринках багатьох країн світу. Незважаючи на це, ціни на його продукцію постійно коливаються під дією сезонних продаж, неврожаїв, обсягів державного субсидування тощо. Такі цінові сплески зменшують ефективність розподілу виробничих ресурсів на внутрішньому ринку точно так, як і політика монополюючих високих цін окремих суб'єктів господарювання, що мають ринкову владу.

Вивчення динамічної результативності внутрішнього ринку національної економіки можливо за допомогою економічних показників, що відображають рівень мобільності виробничих ресурсів на внутрішньому ринку. *Загальний рівень мобільності виробничих ресурсів у національній економіці відображає показник цінової еластичності сукупної пропозиції на внутрішньому ринку.* Якщо відсоток зміни величини сукупної пропозиції рівний або більший відсотку зміни рівня цін, то цінова еластичність сукупної пропозиції на внутрішньому ринку буде досягати величини ≥ 1 . Це означатиме, що рівень мобільності виробничих ресурсів у національній економіці є достатнім для

задоволення зростаючого сукупного попиту. І навпаки, якщо на внутрішньому ринку відсоток зміни величини сукупної пропозиції менший відсотка зміни рівня цін, то цінова еластичність сукупної пропозиції на внутрішньому ринку буде досягати величини, що <1 . Це означатиме, що рівень мобільності виробничих ресурсів у національній економіці є таким, що стримує задоволення в повному обсязі зростаючого сукупного попиту на внутрішньому ринку і відповідно породжує інфляційні втрати.

Цінова еластичність сукупної пропозиції на внутрішньому ринку є найбільш загальним кількісним показником мобільності виробничих ресурсів у національній економіці. Разом з тим він не несе вичерпної інформації стосовно шляхів зростання мобільності виробничих ресурсів на внутрішньому ринку. Серед них доцільно виокремити головні. Перший – збільшення обсягів імпорту на внутрішній ринок нових товарів і послуг для задоволення зростаючого сукупного попиту суб'єктів-резидентів внутрішнього ринку. Така поведінка підприємств є найефективнішою для погашення різких цінових коливань, що виникають на галузевих ринках внаслідок високих темпів зростання купівельної спроможності споживачів. У ці періоди підприємствам вигідніше імпортувати нові товари і послуги на внутрішній ринок, ніж організувати їх виробництво у стислі терміни. Така модель поведінки підприємств на ринку вносить корективи у цілі їх діяльності, домінуючою серед яких стає мінімізація трансакційних витрат, що виникають при здійсненні імпортних операцій. Показник, що характеризує зростання цінової еластичності сукупної пропозиції на внутрішньому ринку за рахунок імпорту нових товарів і послуг є *частка імпортової продукції на внутрішньому ринку*.

Другий шлях підвищення рівня мобільності виробничих ресурсів характеризується тим, що підприємства у економічно доцільні терміни копіюють у свої конкурентів способи виробництва нових товарів і послуг, але при цьому зменшують витрати ресурсів на їх виробництво. Це дає можливість господарюючим суб'єктам не тільки отримати додаткові прибутки за рахунок витіснення іноземних конкурентів з внутрішнього ринку, а і гарантувати стабільну роботу на ньому протягом певного періоду часу. Якщо допустити, що у відкритій національній економіці продукція виробляється виключно національними товаровиробниками, це означає, що вони більш ефективно та оперативніше у часі, порівняно з іноземними конкурентами, використовують наявні виробничі ресурси для задоволення зростаючого сукупного попиту на внутрішньому ринку.

Рівень мобільності виробничих ресурсів у національній економіці також відображає показник їх взаємного заміщення у процесі виробництва. Це обумовлено тим, що, як правило, технологічні обмеження у використанні виробничих ресурсів на внутрішньому ринку долаються товаровиробниками за рахунок їх взаємного заміщення. Зокрема, ті ресурси, що є рідкісними, обме-

женими та невідновлювальними, а значить, і більш дорогими за ціною, замінюються на інші, запаси яких є більшими. Для кількісної оцінки цього процесу можна використати наукову гіпотезу про можливість взаємозаміщення окремих видів ресурсів, яка спиралась на низку емпіричних досліджень вчених-економістів [5, с. 83]. Відповідно до отриманих ними результатів, у процесі виробництва природні ресурси, які є рідкісними, обмеженими та переважно не відновлювальними, можуть частково замінюватися людськими ресурсами, але не фізичним капіталом. Зростання трудового потенціалу робочої сили дає можливість диверсифікувати економічну діяльність у національній економіці за напрямками, що потребують меншого використання природних ресурсів для додаткового виробництва товарів і послуг.

У той же час накопичення фізичного капіталу у національній економіці може впливати на обсяги використання як природних, так і трудових ресурсів у процесі товарного виробництва продукції. Так, зростання фізичного капіталу може слугувати технологічною основою для надмірної експлуатації природних ресурсів або перетворитися на чинник зростання трудового потенціалу робочої сили завдяки інвестуванню у проектно-конструкторські розробки щодо пошуку відновлювальних джерел природних ресурсів, професійну підготовку працівників високотехнологічних галузей національної економіки, що забезпечують поглиблену переробку сировини для випуску додаткових обсягів товарів і послуг.

Зміну в національній економіці пропорцій використання природних і трудових ресурсів для виробництва продукції можна розглядати як процес зменшення підприємствами технологічних обмежень в можливостях оперативно реагувати на зростання рівня цін. Оцінку цього процесу можна здійснити за допомогою показників, що характеризують кількісну та якісну складові зростання внутрішнього ринку. Зокрема, показник, що характеризує приріст обсягів використання природних ресурсів для задоволення зростаючого сукупного попиту на внутрішньому ринку можна визнати як кількісну складову його зростання. Показник, що характеризує збільшення обсягу внутрішнього ринку за рахунок нарощування трудового потенціалу (нових знань, інформації, кваліфікації робочої сили, технологій) – як якісну складову його зростання.

Рівень мобільності виробничих ресурсів у національній економіці також відображає показник величини втрати добробуту суспільства через неефективний розподіл ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності на галузевих ринках з недосконалою конкуренцією. Це обумовлено тим, що за досконалої конкуренції, яка можлива лише в умовах абсолютної мобільності ресурсів на внутрішньому ринку їх розподіл є найбільш ефективним, тобто втрати в економіці рівні 0. Це наочно відображено на рис. 1. Допустимо, що на внутрішньому ринку під дією нецінових чинників обсяг сукупного попиту

збільшився з D_1 до D_2 . За абсолютної мобільності ресурсів це спричинило б зростання сукупної пропозиції продукції з величини Q_1 до Q_3 при незмінному рівні цін. Але за умов існування природних, технологічних та інституційних обмежень у використанні виробничих ресурсів, рівень цін на них зростає, що супроводжується появою інфляційних утрат у суб'єктів-резидентів внутрішнього ринку. За допомогою рис. 1 можна наочно розглянути методику розрахунку втрат добробуту суспільства у національній економіці, що виникають внаслідок зміни рівня мобільності ресурсів на внутрішньому ринку.

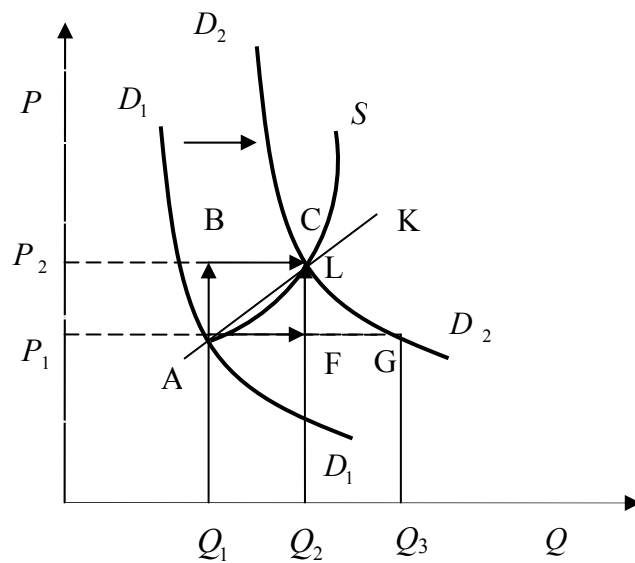

Рис. 1. Втрати добробуту суспільства через неефективний розподіл виробничих ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності на внутрішньому ринку

Допустимо, що на внутрішньому ринку національної економіки рівень сукупного попиту збільшився під дією нецінових чинників з D_1 до D_2 . Це супроводжувалося зростанням рівня цін з P_1 до P_2 , через неспроможність товаровиробників миттєво мобілізувати додаткові виробничі ресурси для задоволення стрімко зростаючого попиту. Зростання рівня цін створило відповідні стимули для товаровиробників щодо виготовлення додаткової кількості товарів і послуг на внутрішньому ринку, і відповідно, його обсяг збільшився з величини Q_1 до Q_2 . Але зростання рівня цін також супроводжувалося певними інфляційними втратами тому, що сукупна пропозиція товарів і послуг в економіці зростала внаслідок виробничого споживання більш дорогих ресурсів. Саме тому сукупна пропозиція товарів і послуг має форму кривої S . Якщо

припустити, що сукупна пропозиція продукції виглядала б у формі прямої лінії А К, то можна було б стверджувати, що здобутки економіки (площа трикутника АВС) дорівнюють втратам (площа трикутника AFL). У економіці, де мобільність ресурсів не є абсолютною, кут нахилу кривої сукупної пропозиції визначається її ціновою еластичністю. У випадку, що відображено на рис. 1, цінова еластичність сукупної пропозиції перевищує 1 тому, що крива *S* знаходиться нижче лінії АК, яка відображає рівність утрат та здобутків в економіці від зростання рівня цін.

Якщо отримані на рис. 1 геометричні результати представити у вигляді рівнянь, то це дає ключ до підрахунку втрат добробуту суспільства через зміну рівня мобільності ресурсів на внутрішньому ринку:

$$W = \Delta P \cdot \Delta Q - \left(\frac{1}{2} \Delta P \cdot \Delta Q\right) \cdot e,$$

де *W* – втрати добробуту суспільства, що виникають через неефективний розподіл виробничих ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності на внутрішньому ринку; ΔP – величина зростання рівня цін на внутрішньому ринку з P_1 до P_2 ; ΔQ – величина зростання обсягу внутрішнього ринку з Q_1 до Q_2 ; *e* – величина еластичності сукупної пропозиції товарів і послуг на внутрішньому ринку.

Розглянуті показники динамічної результативності внутрішнього ринку можна використати для аналізу його розвитку від одного стану рівноваги до іншого в окремій національній економіці. Спробуємо це зробити на прикладі України⁸ для того, щоб не тільки отримати певні практичні результати, але і спростувати чи підтвердити основні оцінки розвитку внутрішнього ринку, що використовувалися органами державної влади при формуванні економічної політики у 2005–2007 рр. Зокрема, у проекті Державної програми економічного і соціального розвитку України на 2007 р. відзначається, що загрозою для подальшого зростання економіки є неефективне використання суспільних ресурсів, яке поряд з погіршенням зовнішньої кон'юнктури вже позначається на динаміці економічного зростання. Друга, не менш значна загроза вбачається у формуванні споживацької моделі розвитку на тлі уповільнення інвестиційної активності [6, с. 11].

Розпочати аналіз наведених загроз доцільно з вивчення результативності внутрішнього ринку України з позиції порівняльної статистики. Це дає змогу зрозуміти можливості його впливу на економічне зростання виходячи з того, що чим більший обсяг внутрішнього ринку порівняно з ВВП, тим більш значний його вплив на зростання національної економіки. Обсяг внутрішньому ринку України було розраховано як суму грошових витрат домогоспо-

⁸ Статистичні джерела, що використовуються для аналізу та розрахунку показників, відображених на рисунках, наведено наприкінці статті.

дарств на придбання товарів і послуг (за винятком вартості спожитої продукції з особистого підсобного господарства та соціальних трансфертів у натурі) і капітальних вкладень підприємств (інвестицій в основний капітал).

Використовуючи цей підхід, було проаналізовано динаміку зростання обсягу внутрішнього ринку порівняно з ВВП у цінах 1991 р. Розрахунки показали, що рівень товарності національної економіки України постійно збільшується. Якщо у 1991 р. обсяг внутрішнього ринку становив 63,3% порівняно з ВВП, то у 2006 р. – 78,0%. Але реальне зростання товарності національної економіки почало відбуватися лише з 2001 р., коли цей показник перевищив рівень 1991 р. Разом з тим зростання товарності національної економіки також супроводжувалося змінами у товарній структурі сукупного попиту на внутрішньому ринку. Зокрема, у 2006 р. обсяг попиту на інвестиційні товари становив лише 71% рівня 1991 р., у той час як на споживчі товари він досяг 113,7%. Такі тенденції у розвитку товарної структури сукупного попиту на внутрішньому ринку окремими економістами та органами державної влади почали трактуватися як процес формування споживацької моделі розвитку. Початок цього процесу було віднесено на 2005 р. [див. 6, с. 4].

Якщо дотримуватися таких висновків, то можна стверджувати, що пропорції розвитку товарної структури сукупного попиту, які склалися після 2005 р. почали збільшувати втрати добробуту суспільства в економіці України від неефективного розподілу ресурсів. *Для того, щоб довести загрози такого сценарію розвитку внутрішнього ринку, необхідно проаналізувати його динамічну результативність до та після 2005 р.*

Аналіз показника цінової еластичності сукупної пропозиції на внутрішньому ринку України протягом 1992–2006 рр. свідчить, що його величина після 2001 р. почала коливатися на рівні 1. Так, у 1992 р. сукупна пропозиція товарів і послуг кінцевого споживання була нееластичною до рівня споживчих цін і становила лише -0,02. Зокрема, протягом цього року, рівень споживчих цін збільшився у 21 раз, що спричинило зменшення обсягу внутрішнього ринку на 45,8% порівняно з 1991 р. Починаючи з 2001 р., показник цінової еластичності сукупної пропозиції на внутрішньому ринку України почав зростати. Наприклад, у 2001–2006 рр. його середня річна величина становила 1,0. Найвищою вона була у 2005 р. – 1,2, коли зростання рівня споживчих цін на 10,3% привело до збільшення сукупної пропозиції на внутрішнього ринку на 12,1%.

Якщо показник еластичності сукупної пропозиції на внутрішньому ринку України проаналізувати по двох найбільших товарних групах – споживчі товари, послуги для населення та інвестиційна продукція можна виявити, як ці сектори внутрішнього ринку реагують на зростання рівня споживчих цін. Аналіз показує, що сектор внутрішнього ринку, де відбувається обіг споживчих товарів і послуг є чутливим до зростання рівня споживчих цін. Напри-

клад, у 2001–2006 рр. середній річний показник цінової еластичності пропозиції споживчих товарів і послуг на внутрішньому ринку України становив 1,2. Це означає, що зростання споживчих цін справляло позитивний вплив на збільшення пропозиції товарів і послуг на внутрішньому ринку України.

Зворотна ситуація спостерігалася у секторі, що забезпечував обіг інвестиційної продукції на внутрішньому ринку України. Зокрема, у 2001–2006 рр. середній річний показник цінової еластичності пропозиції інвестиційної продукції становив 0,8. Причини, що пояснюють, чому зростання споживчих цін не стимулювало збільшення пропозиції інвестиційної продукції у таких же масштабах, як і споживчих товарів, на наш погляд, криються в дії окремих нецінових чинників сукупного попиту та сукупної пропозиції. Найбільш вірогідні серед них такі: по-перше, наявність в економіці України невикористаних виробничих потужностей, що суттєво зменшує стимули підприємств щодо подальшого їх нарощування шляхом залучення інвестицій; по-друге, високі темпи зростання споживчого попиту, які значно перевищували можливості підприємств накопичити необхідні фінансові, трудові, природні ресурси для задоволення попиту на споживчі товари і послуги. Так, у 2005 р. індекс реальної середньомісячної заробітної плати працівників (до грудня попереднього року) становив 131,5% [7, с. 61], а показник цінової еластичності пропозиції інвестиційних товарів на внутрішньому ринку України становив 0,1, але вже у 2006 р. – він зріс до 0,8. Така реакція товаровиробників на зростання рівня доходів населення дає уявлення про кількість часу, яку необхідно підприємствам для організації додаткового випуску продукції за рахунок залучення інвестицій.

Зростання цінової еластичності сукупної пропозиції на внутрішньому ринку України частково відбувалося за рахунок імпортової продукції. Зокрема, у 2001–2006 рр., частка імпортованих споживчих товарів у товарообороті підприємств торгівлі коливалась у межах 24,1–32,7%. На її величину найбільший вплив мав такий неціновий чинник сукупного попиту як обмінний курс національної валюти. Зокрема, зміцнення обмінного курсу гривні щодо долара США у 2005 р. з 530,54 грн до 505 грн за 100 дол. США призвело до зростання частки імпортової продукції з 25,6 до 29,5%, тобто на 3,9%. У свою чергу, це спричинило зростання величини коефіцієнта цінової еластичності пропозиції споживчих товарів з 1,0 до 1,5, а у 2006 р. – до 1,8. Таке його зростання свідчило про зростання рівня мобільності ресурсів на внутрішньому ринку України, зменшення втрат в економіці від неефективного їх розподілу.

Разом з тим зменшення рівня цін на імпортовану продукцію у 2005 р. не стало чинником, що заохочував би підприємства до залучення інвестицій для виробництва додаткових обсягів споживчих товарів. Так, незважаючи на те, що протягом 2006 р. цінова еластичність пропозиції на ринку інвестиційної продукції зросла більш ніж у 7 разів порівняно з попереднім роком, її вели-

чина не досягла 1. Цей показник, наприклад, був значно більшим у 2003 р. – 1,4 та 2004 р. – 1,1. Все це дає підстави для висновку, що зміцнення національної валюти не мало особливого впливу на зростання цінової еластичності пропозиції інвестиційної продукції на внутрішньому ринку України. З позиції економічної політики, це показує марність спроб з боку держави у майбутньому здійснювати прискорення інвестиційного розвитку економіки України лише за рахунок подальшої ревальвації національної валюти. Для цього потрібні інші, немонетарні заходи впливу.

Якщо проаналізувати причини зростання цінової еластичності сукупної пропозиції на внутрішньому ринку у довгостроковому періоді, то можна дійти висновку, що вони переважно пов'язані зі зміною пропорцій використання природних і трудових ресурсів. Дослідження динаміки якісної та кількісної складових зростання внутрішнього ринку України здійснювалися на основі такої методики. Кількісна складова щорічного приросту обсягу внутрішнього ринку України була розрахована як приріст річного товарного виробництва основних видів первинних природних ресурсів⁹. Гіпотеза розрахунку якісної складової полягала у тому, що при незмінному трудовому потенціалі робочої сили, збільшення виробництва природних ресурсів на 1% спричинить зростання обсягу внутрішнього ринку також на 1%. У випадку збільшення підприємствами використання трудового потенціалу внутрішнього ринку, його зростання буде понад 1%. Підсумки розрахунку кількісної та якісної складових розвитку внутрішнього ринку України відображено на рис. 2.

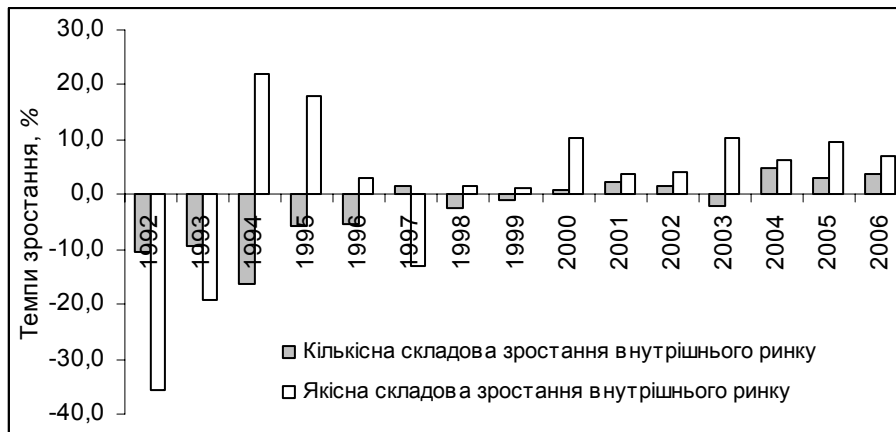

Рис. 2. Кількісна та якісна складові зростання внутрішнього ринку України

Не вдаючись до детального коментарю отриманих результатів доцільно виділити лише одну основну закономірність. Зокрема, протягом 1999–

⁹ До складу первинних природних ресурсів було включено: продовольчі – основна продукція рослинництва та тваринництва; паливно-енергетичні – нафта, газ натуральний, вугілля, торф; конструкційні матеріали: залізна руда, базова хімічна продукція, основні види будівельних матеріалів.

2006 рр. середній річний показник якісної складової зростання внутрішнього ринку становив 6,6%, а кількісної – 1,6%. Якщо показник якісної складової зростання внутрішнього ринку порівняти з оцінками експертів, то він більший ніж в економіці Росії у 1,5 раза, США – 2,5 раза. [8, с. 25].

Які ж галузі забезпечили зростання якісної складової розвитку внутрішнього ринку України? Це питання досліджувалося шляхом виявлення парної кореляції між показниками якості зростання внутрішнього ринку та темпами збільшення основних галузевих ринків.

Серед галузей, що забезпечили зростання якісних характеристик внутрішнього ринку стали переважно ті, що переробляли вітчизняні та імпортні природні ресурси у продукцію кінцевого споживання. Зокрема, найбільший вплив на якість зростання ринкового сектора національної економіки мали галузі: виробництво продукції харчової, целюлозно-паперової, хімічної промисловості, виробництво будівельних матеріалів та скловиробів, деревини та виробів з деревини, транспортного устаткування, видобування неенергетичних матеріалів. Зовсім не впливали або впливали не суттєво на якість економічного зростання: легка промисловість, виробництво машин та устаткування, електричного та електронного устаткування, коксу, продуктів нафтопереробки, видобування енергетичних матеріалів, сфера послуг і торгівля.

Різний вплив на якісну складову зростання внутрішнього ринку мали експорто- та імпортоорієнтовані галузі економіки України. Зокрема, на якість зростання внутрішнього ринку мали значно більший вплив галузі, що імпортували продукцію, ніж ті, які здійснювали експортні операції. Така закономірність пояснюється тим, що на внутрішній ринок України імпортувалися переважно сировинні ресурси, товари і послуги, виробництво яких не здійснюється або є значно дорожчим у національній економіці.

Якісна складова зростання внутрішнього ринку є одним із найбільш потужних чинників, що здатний забезпечити сталий розвиток національної економіки у довгостроковій перспективі. Для підтвердження цього було побудовано довгострокові тренди зростання обсягу внутрішнього ринку України та товарного виробництва первинних природних ресурсів, що відображені на рис. 3.

На рис. 3 відображено, що у 2006 р. обсяг товарного виробництва природних ресурсів на внутрішньому ринку становив лише 64,7% рівня 1991р., а обсяг споживання інвестиційних, споживчих товарів і послуги досяг 93,8%. Це означає, що на виготовлення одиниці кінцевої продукції в економіці України у 2005 р. було витрачено природних ресурсів майже на 31% менше, ніж у 1991 р., що дає можливість у майбутньому збільшувати обсяги задоволення потреб населення у додаткових товарах і послугах. Але наскільки повно скористається українське суспільства цими можливостями буде залежати від величини втрат добробуту, які воно буде нести внаслідок існування неабсолютної мобільності ресурсів на внутрішньому ринку.

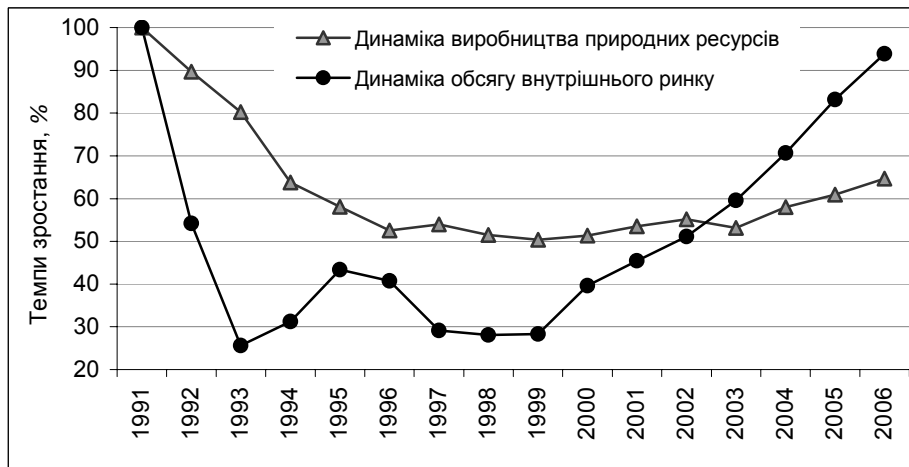

Рис. 3. Динаміка обсягу внутрішнього ринку та товарного виробництва природних ресурсів в економіці України порівняно з 1991 р.

Для постановки цієї проблеми доцільно проаналізувати, які ж українське суспільство у минулі періоди несло втрати добробуту, що виникали через неефективний розподіл виробничих ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності на внутрішньому ринку? Величину цих втрат порівняно з ВВП України відображено на рис. 4.

Рис. 4. Динаміка зростання ВВП та втрат добробуту суспільства, що виникають через неефективний розподіл виробничих ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності на внутрішньому ринку України

Доцільно відмітити основну економічну тенденцію, що відображена на рис. 4. Зокрема, протягом 2000 – 2006 рр. щорічний середній показник втрат добробуту суспільства, що виникали в економіці України через неефективний

розподіл ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності, становив 9,2% порівняно з ВВП. Разом з тим величина зазначених втрат мала тенденцію до зростання протягом 2004–2006 рр. У цей період щорічний середній показник втрат добробуту суспільства зріс до 8,7% порівняно з ВВП, у той час як у 2001–2003 рр. він становив 5,5%. Розрахована величина втрат добробуту суспільства в економіці України є показником інтегральним. Він характеризує втрати, що виникли в економіці через технологічні та інституційні обмеження у розподілі виробничих ресурсів на внутрішньому ринку.

Повертаючись до питання чи формування споживацької моделі розвитку у 2005 р. зменшило ефективність розподілу суспільних ресурсів, можна констатувати таке. Зміна товарної структури сукупного попиту на внутрішньому ринку у 2005 р. на користь споживчих товарів і послуг не несе загрози майбутньому розвитку України тому, що вона не спричинила зростання втрат добробуту суспільства через неефективний розподіл виробничих ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності на внутрішньому ринку. Зокрема, їх величина у 2004 р. становили 9,6% відносно ВВП, 2005 р. – 7,7%, 2006 – 9,0%. Тому робити висновок про те, що в економіці України, починаючи з 2005 р., зменшується рівень ефективності розподілу суспільних ресурсів є не зовсім коректним.

Висновки

У методології оцінки результативності внутрішнього ринку національної економіки доцільно виділити два аспекти – результативність ринку з позиції порівняльної статистики та економічної динаміки. З позиції порівняльної статистики, результативність внутрішнього ринку можна оцінити як ефективність його функціонування у стані рівноваги. Для прогнозування та моделювання траєкторії розвитку внутрішнього ринку від одного стану рівноваги до іншого виправданим є використання методології аналізу його динамічної результативності.

Динамічну результативність ринку доцільно оцінювати на основі критерію – мобільність виробничих ресурсів. На внутрішньому ринку з недосконалою конкуренцією рівень мобільності виробничих ресурсів залежить від фізичних обсягів ресурсів, технологічних та інституційних обмежень щодо їх використання у процесі виробництва.

Кількісно оцінити результативність внутрішнього ринку національної економіки з точки зору порівняльної статистики можна за показником обсягу ринку, а з позиції економічної динаміки – за показниками, що характеризують рівень мобільності виробничих ресурсів на внутрішньому ринку. Серед них: цінова еластичність сукупної пропозиції на внутрішньому ринку; частка вітчизняної продукції на внутрішньому ринку; кількісна і якісна складові зростання внутрішнього ринку, втрати добробуту суспільства, що виникають

через неефективний розподіл виробничих ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності на внутрішньому ринку. Схематично методологічні підходи до аналізу результативності внутрішнього ринку національної економіки відображено на рис. 5.

Рис. 5. Методологія аналізу результативності внутрішнього ринку національної економіки "нецінові чинники сукупного попиту та сукупної пропозиції – закономірності поведінки виробників продукції – результативність"

Застосування даної методології щодо аналізу результативності внутрішнього ринку України дало можливість виявити такі тенденції його розвитку.

Зокрема, роль внутрішнього ринку України у забезпеченні зростання національної економіки постійно збільшується. Якщо у 1991 р. обсяг внутрішнього ринку становив 63,3% порівняно з ВВП, то у 2006 р. – 78,0%. Зростання товарності економіки України відбулося внаслідок підвищення рівня мобільності виробничих ресурсів на внутрішньому ринку. Так, цінова еластичність сукупної пропозиції на ньому після 2000 р. стабілізувалась на рівні близькому до одиниці. Частково це відбувалося за рахунок збільшення обсягів імпорту продукції, але аналіз з позиції довгострокового періоду 1991–2006 рр. показав, що це також стало наслідком зміни пропорції виробничого споживання в економіці природних і трудових ресурсів на користь останніх. Так, протягом 1999–2005 рр. внутрішній ринок щорічно зростав у середньому на 6,6% за рахунок трудового потенціалу робочої сили: нових знань, інформації, кваліфікації працівників, технологій (якісна складова зростання) та – на 1,6% за рахунок збільшення виробництва природних ресурсів (кількісна складова зростання).

Серед галузей, що забезпечили збільшення якісної складової зростання внутрішнього ринку були такі: виробництво продукції харчової, целюлозно-паперової, хімічної промисловості, виробництво будівельних матеріалів та скловиробів, деревини та виробів з деревини, транспортного устаткування, видобування неенергетичних матеріалів. Зовсім не впливали або впливали не суттєво на якість економічного зростання: легка промисловість, виробництво машин та устаткування, електричного та електронного устаткування, коксу, продуктів нафтопереробки, видобування енергетичних матеріалів, сфера послуг та торгівля. Також значний вплив на якісну складову зростання внутрішнього ринку мали імпортоорієнтовані галузі економіки України. Їх вплив на якість економічного зростання був значно більший, ніж експортоорієнтованих.

Разом з тим динамічна результативність внутрішнього ринку не є достатньою для підтримання сталого розвитку національної економіки. Про це свідчить показник втрат добробуту суспільства, що виникають через неефективний розподіл виробничих ресурсів в умовах їх неабсолютної мобільності на внутрішньому ринку України. Так, протягом 2001–2006 рр., величина цих втрат у середньому на рік становила близько 7,1% ВВП. Зміна товарної структури сукупного попиту на внутрішньому ринку у 2005 р. у бік споживчих товарів і послуг (формування споживацької моделі розвитку) не несе загрози майбутньому розвитку України тому, що вона не спричинила зростання втрат добробуту суспільства. Зокрема, їх величина у 2004 р. становила 9,6% відносно ВВП, 2005р. – 7,7%, 2006 – 9,0%. За своєю суттю це була плата українського суспільства за наявність існуючих технологічних та інституційних обмежень у розподілі виробничих ресурсів на внутрішньому ринку. З часом їх вплив на динамічну результативність внутрішнього ринку можна суттєво зменшити за рахунок підвищення рівня ефективності державного регулюван-

ня нецінових чинників сукупного попиту та сукупної пропозиції, що може стати предметом майбутніх досліджень.

Література

1. Шерер Ф.Д., Росс Д. Структура отраслевых рынков: Пер.с англ. – М.: Инфра-М, 1997.– 698 с.
2. Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия: Пер. с англ. – М.: Экономика, 1995.– 450 с.
3. Кабраль Луис М.Б. Организация отраслевых рынков: вводный курс: Пер. с англ. – Минск: Новое знание, 2003. – 356 с.
4. Кораблін С.О. Сукупна пропозиція та оптимальна інфляція // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 1. – С. 9–32.
5. Томас В., Дайлами М., Дарешвар А. та ін. Якість економічного зростання: Пер.с англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2002. – 350 с.
6. Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2007 рік. [Електронний ресурс]. – 2007. – 32 с. – Доступний з: < <http://www.me.kmu.gov.ua>>.
7. Основні показники економічного та соціального стану України за 2000–2007 рр. // Бюлетень національного банку. – 2007. – № 4. – С. 60–63.
8. Узяков М. Экономический рост в России: количественная и качественная составляющие // Проблемы прогнозирования. – 2004. – № 3. – С. 15–26.
9. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2006. – 576 с.
10. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2001. – 598 с.
11. Статистичний щорічник України за 1995 рік / Міністерство статистики України. – К.: Техніка, 1996. – 576 с.
12. Статистичний щорічник України за 1994 рік / Міністерство статистики України. – К.: Техніка, 1995. – 519 с.
13. Сільське господарство України за 1998 рік: Стат. щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 1999. – 248 с.
14. Сільське господарство України за 2004 рік: Стат. щорічник / Державний комітет статистики України. – К., 2005. – 340 с.